

Dr hab. Zbigniew Podgórski, prof. UKW

Instytut Geografii
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
85-428 Bydgoszcz, ul. Mińska 15

Recenzja

**rozprawy doktorskiej mgr Zygmunta Tomasza Gajowniczką
pt. *Gmina wiejska i miejsko-wiejska w Polsce jako obszar odniesienia
w edukacji regionalnej***

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska ma objętość 284 stron (w tym 156 stron tekstu zasadniczego) i obejmuje poza streszczeniem w języku angielskim, spisem literatury, załącznikami oraz spisem tabel i rysunków, dziewięć podstawowych rozdziałów według zasad przyjętych w publikacjach naukowych. We wstępie liczącym 14 stron Autor przedstawił cel pracy i hipotezy badawcze, wyjaśnił podstawowe terminy, opisał metody badawcze oraz zawarł krótką charakterystykę literatury przedmiotu. Zarys historii edukacji regionalnej został omówiony na 14 stronach, w rozdziale 2. Natomiast w rozdziale 3, pt. *Koncepcja regionu* (o objętości 10 stron), znajduje się przedstawienie definicji regionu. Ponadto, cenne w tej części pracy, jest ukazanie różnych, niekiedy odmiennych, podejść badawczych do problematyki regionu. Charakterystyka obszaru badań – wybranych z obszaru Polski 11 gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, położonych z dala od dużych aglomeracji, na terenach bez znaczącego udziału mniejszości etnicznych – stanowi treść rozdziału 4 (39 stron). Natomiast wyniki badań zostały udokumentowane w kolejnych (trzech) częściach rozprawy. Autor nadał im tytuły: rozdział 5 (o objętości 33 stron) – *„Własny region” – gmina wiejska i miejsko-wiejska jako jednostka odniesienia w edukacji regionalnej*; rozdział 6 (21 stron) – *Treści nauczania edukacji regionalnej w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich. Sposoby ich systematyzowania i strukturalizacji*; rozdział 7 (11 stron) – *Sposoby (formy i metody) realizacji edukacji regionalnej w gimnazjach wiejskich i miejsko-wiejskich*. Rozdziałem, który łączy charakterystykę poglądów i stanowisk innych badaczy z propozycją autorską mgr Zygmunta T. Gajowniczką jest rozdział 8 (11 stron) pt. *Koncepcje i model edukacji regionalnej*. Autor przedyskutował w nim wyniki badań własnych, by ostatecznie podsumować je w odrębnym, 6 stronicowym rozdziale 8, zatytułowanym – *Podsumowanie i wnioski*. Spis cytowanego piśmiennictwa obejmuje 519 pozycji (przede wszystkim polskich), w tym najnowsze z lat 2012 i 2013.

Problematyka rozprawy doktorskiej dotyczy edukacji regionalnej, a w szczególności koncentruje się na poszukiwaniu jednostki odniesienia, definiowanej w literaturze przedmiotu jako „własny region”, oraz wypracowania optymalnego modelu edukacji regionalnej. Temat podjęty przez mgr Zygmunta T. Gajowniczkę jest niezwykle ważny, tym bardziej, że prowadzenie badań w tak szerokim zakresie przestrzennym nie było zbyt częste na gruncie dydaktyki geografii. Ponadto, grupa respondentów jest liczna – 2899 osób. Obejmuje zarówno uczniów klas gimnazjalnych (1584), jak i osoby dorosłe (1119), w tym nauczycieli (138), dyrektorów szkół i ich zastępców (15) oraz urzędników (wójtów/burmistrzów – 11) i miejscowych regionalistów (32). Przedstawione w recenzowanej pracy badania i uzyskane wyniki są ważne zarówno w aspekcie poznawczym, jak i praktycznym. O wadze i aktualności tej problematyki świadczy fakt jej podejmowania już wcześniej przez innych badaczy w Polsce, w tym w celu uzyskania stopni naukowych. Wszystkie te działania służą wzmocnieniu edukacji regionalnej młodego pokolenia Polaków, i w rezultacie odpowiedniemu ich przygotowaniu do aktywnego i świadomego uczestnictwa w życiu lokalnej i regionalnej społeczności.

Cel badań. Celem pracy Zygmunta T. Gajowniczkę było sprawdzenie czy w określonych (założonych) warunkach gmina jest utożsamiana z własnym regionem i przez to może być traktowana jako optymalny obszar odniesienia w edukacji regionalnej. Ponadto Autor przyjął, że w przypadku uzyskania odpowiedzi pozytywnej na wyżej postawione pytanie opracuje model nauczania o gminie – własnym regionie, a zatem wskaże, które treści nauczania powinna obejmować edukacja regionalna oraz jakie formy i metody są najlepsze do jej realizacji. Aby osiągnąć powyższe cele, wyróżnił trzy obszary badań i sformułował trzy zadania badawcze (s. 14):

- *zidentyfikowanie własnego regionu przez gimnazjalistów, określenie jego wielkości, kształtu, centrum i granic,*
- *określenie, jakie treści nauczania winny wchodzić w zakres edukacji regionalnej oraz jakie są sposoby systematyzowania i strukturalizacji treści edukacji regionalnej w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich,*
- *analiza sposobów (formy i metody) realizacji edukacji regionalnej oraz zaproponowanie najodpowiedniejszego [...] modelu nauczania.*

Autor konsekwentnie zrealizował zaplanowane zadania i szczegółowo opisał je w rozdziałach 5-7 oraz starał się je przedyskutować na tle polskiej literatury przedmiotu.

Ocena poszczególnych rozdziałów rozprawy doktorskiej

Przegląd literatury Autor zawarł w podrozdziale 1.4. pt. *Literatura przedmiotu*. Wskazany fragment pracy ma niezwykle syntetyczny, wręcz powierzchowny charakter.

Zdaniem recenzenta treści w nim zawarte należało włączyć do rozdziału 2 – *Zarys historii edukacji regionalnej*, ponieważ w zdecydowanie pełniejszy sposób Autor scharakteryzował w nim literaturę przedmiotu. Rozdział ten rozpoczyna się od krótkiego wprowadzenia w problematykę rozprawy, po którym następuje przejście do omówienia regionalizmu polskiego w podziale na cztery okresy: zaborów, dwudziestolecia międzywojennego, lata 1945-1988 oraz okres 1989-2014. Doktorant trafnie zebrał literaturę tematu i przedstawił zarys historii edukacji regionalnej, zwracając uwagę na duże znaczenie ruchów krajoznawczego i regionalistycznego, które traktuje łącznie. W kontekście dokonanego przeglądu Doktorant przedstawił aktualny stan edukacji regionalnej, w tym fakt wprowadzenia przez Ministerstwo Edukacji Narodowej (w roku 1995), edukacji regionalnej jako ścieżki edukacyjnej do programu kształcenia we wszystkich typach placówek oświatowych. Swoje rozważania Autor uzupełnił wykazem 26 programów nauczania edukacji regionalnej, z czego 9 programów ma charakter ogólnopolski, 16 programów traktuje region jako duży obszar, najczęściej województwo i tylko jeden program odnosi się do regionu jako niewielkiej jednostki administracyjnej – gminy. Warto w tym miejscu nadmienić, że ostatni ze wskazanych programów (autorstwa Doktoranta) jest nadal realizowany, tj. w sytuacji, gdy nowa podstawa programowa (wprowadzona w życie z dniem 30 stycznia 2009 r.) zlikwidowała ścieżki edukacyjne, w tym edukację regionalną. Swoistym dopełnieniem rozważań opartych o własne przemyślenia i analizę literatury przedmiotu jest rozdział 3 – *Koncepcja regionu*. Jego wyodrębnienie jest celowe, bo treści w nim zawarte zostały ściśle podporządkowane obranej koncepcji pracy. Znajdują się w nim: omówienie definicji regionu, zarys teorii regionu oraz charakterystyki różnych podejść do problematyki regionu (jako narzędzia poznania, badania i działania oraz identyfikacji przestrzeni; jako obszar, fragment Ziemi; jako region historyczny oraz jako przestrzeń, która odzwierciedla zróżnicowanie struktury społecznej). Ponieważ analizowane podejścia mają wiele cech wspólnych, to charakterystyki te wzajemnie się dopełniają, a przede wszystkim ukazują różne podejścia do problematyki regionu, typowe dla przedstawicieli geografii, historii, socjologii, etnologii oraz kulturoznawstwa, pedagogiki i regionalistyki.

Materiały i metody. Rozdział poświęcony zastosowanym w badaniach metodom oraz charakterystyce grupy badawczej jest starannie opracowany. Na podkreślenie zasługuje opanowanie przez Autora rozprawy wiele różnych technik badawczych, do których należą: badania sondażowe, indywidualne wywiady pogłębione, zogniskowane wywiady grupowe, analiza publikacji oraz aktów prawnych i pomocy dydaktycznych z grupy określonej jako „mowa pisana”. Jednak, z obowiązku recenzenta zwracam uwagę na drobne niedociągnięcia, za jakie uznaję brak krótkiego omówienia zakresu analizy programów nauczania. Brak również podrozdziału omawiającego zastosowane metody statystyczne (*Statystyczna*

analiza wyników), chociaż analiza statystyczna została przez Autora przeprowadzona w rozdziałach 5, 6 i 7, a uzyskany materiał statystyczny skrupulatnie zestawiony w osiemdziesięciu trzech tabelach zamieszczonych w załącznikach. Wykorzystane w badaniach ankietowych kwestionariusze stanowią kolejne załączniki s. 260-290).

Wyniki. Uzyskane wyniki Autor rozprawy przedstawił w trzech podrozdziałach odpowiadających założonemu celowi badań. W procesie weryfikacji hipotez roboczych stwierdził m.in.:

- (Rozdział 5, Podsumowanie, s. 116-117):
 - *Mieszkańcy obszarów objętych badaniami utożsamiają przeważnie własny region z terenem o wielkości zbliżonej do obszaru gminy lub mniejszym od niego. Wskazało tak 87% gimnazjalistów i 81% dorosłych respondentów. Nieco mniej, bo tylko 73% badanych nauczycieli wskazało taki sam obszar. Co drugi gimnazjalista opisał region, jako miejsce zamieszkania.*
 - *Obszar uznawany za własny region 53% gimnazjalistów nadal chce poznawać, uważając, że są tam miejsca, o których tylko słyszeli, a chcieliby poznać osobiście.*
 - *Ustalono, że dla 65% uczniów obszar własnego regionu nie zwiększył się od czasu, gdy byli dziećmi w wieku przedszkolnym, a 28% uczniów wskazało, że obszar ten powiększył się wraz z ich wiekiem.*
 - *Centrum własnego regionu dla 20% uczniów stanowi dom rodzinny i dla 18% – rodzinna miejscowość, będąca naturalnym rozszerzeniem przestrzeni wokół domu.*
- (Rozdział 6, Podsumowanie, s. 137-139):
 - *We własnym regionie największą wartość mają dla gimnazjalistów relacje z rówieśnikami (kolegami, przyjaciółmi) – wskazywało tak trzech na czterech uczniów. Blisko połowa uczniów wskazywała walory przyrodnicze, jakość powietrza i wody oraz możliwość uprawiania sportu. Ukształtowanie terenu jest tą cechą środowiska, na którą zwracają uwagę uczniowie, gdy zawiera walor atrakcyjności, element wyróżniający ich własny region, a w ich odczuciu niepowtarzalny [...]. Zaledwie, co trzeci gimnazjalista wskazał historię własnego regionu, co czwarty walory turystyczne, połączenia drogowe i komunikację, relacje międzysąsiedzkie i jakość pożywienia. Jako najmniej wartościowe uczniowie wskazywali oświatę i edukację (15% uczniów), kulturę i folklor lokalny, ekonomiczną stronę życia (8%). Zaobserwowano, że specyfika terenu wpływa na umiejscowienie w czołówce wartości: historii, położenia geograficznego, ukształtowania terenu i walorów turystycznych.*
 - *[...] system wartości młodzieży i dorosłych mieszkańców jest dość podobny, przy czym historia regionu jest znacznie wyżej ceniona przez dorosłych, podczas gdy możliwość uprawiania sportu – przez uczniów. [...]*

- *Ekonomiczną stronę życia jako wartościowy element własnego regionu wskazywało 23% dorosłych i zaledwie 8% uczniów. Poszukując przyczyn migracji ludzi (szczególnie młodych) z obszarów wiejskich do dużych miast, należy upatrywać ich właśnie w tych najrzadziej wskazywanych w subiektywnej hierarchii wartości cechach własnego regionu.*
 - *W ocenie regionalistów najcenniejszymi cechami własnego regionu są historia, walory przyrodnicze i krajobrazowe oraz kultura i folklor lokalny. Ten system wartości znacznie różni się od systemu deklarowanego przez uczniów.*
 - *Zaproponowany przez regionalistów, a także nauczycieli, władze oświatowe i samorządowe ilościowy układ treści nauczania edukacji regionalnej jest dość podobny. Historia winna stanowić – 21%, dziedzictwo kulturowe – 16%, geografia – 12%, życie lokalnej społeczności – 10%, język polski i biologia – po 9%, muzyka 7%, plastyka i technika – 6%, religia – 5%, a pozostałe przedmioty – 5% wszystkich treści edukacji regionalnej (wartość uśredniona).*
 - *Przeprowadzone badania wskazują, że zakres treści edukacji regionalnej winien być bardzo szeroki i obejmować także dyscypliny naukowe [...] Propozycje doboru treści nauczania powinny zależeć od specyfiki regionalnej. Tymczasem [...] zdominowany został przez historię i etnografię (dziedzictwo kulturowe).*
 - (Rozdział 5, Podsumowanie, s. 148-149):
 - *[...] propozycja edukacji regionalnej jest powszechnie akceptowana. Miejscem jej realizacji winna być szkoła.*
 - *Edukacja regionalna jest realizowana w szkole najczęściej w postaci projektów edukacyjnych oraz zajęć pozalekcyjnych a różnych przedmiotach. Wyjątkową sytuacją jest realizacja edukacji regionalnej jako odrębnego modułu przedmiotowego [...]*
- Uzyskane wyniki zostały przedstawione w sposób przejrzysty i zwięzły. Ich śledzenie w tekście rozdziałów nie nastroczało trudności w zrozumieniu. W formie syntetycznej znajdują się w rozdziale 9 – *Podsumowanie i wnioski*.

Dyskusja. Tożsamość regionalna, będąca jednym z przedmiotów badań, jest dyskutowana w rozdziale 1.1. *Wyjaśnienie podstawowych terminów.* Ostatecznie Autor przyjął, że [...] *tożsamość regionalna to identyfikowanie się zarówno jednostki, jak i grupy społecznej z określoną przestrzenią geograficzno-społeczną – własnym regionem (Kosowska 1996), umiejętność wyróżniania własnego regionu i poczucie swojej do niego przynależności (Sługocki 1990) (s. 12, w. 30-33).* Takie pojmowanie tożsamości regionalnej jest poprawne. Nie mniej jednak przytoczona charakterystyka znaczeniowa terminu nie dość wyraźnie akcentuje identyfikowanie się podmiotu badań z trzema podstawowymi atrybutami regionu,

jak: **wspólnota terytorialna, historia, tradycja i wartości terytorium**. Zdaniem recenzenta identyfikowanie się zarówno jednostki, jak i grupy społecznej z określonym terytorium nie musi (choć może) oznaczać identyfikowanie się z jego historią i tradycją. Należy także podkreślić, że wyznacznikiem tożsamości regionalnej (terytorialnej) są z jednej strony więzi emocjonalne, które łączą jednostkę (tożsamość indywidualna) bądź całą grupę społeczną (tożsamość zbiorowa) z zamieszkiwanym terytorium, natomiast z drugiej strony – poczucie odrębności z terenami przyległymi. Bowiem, w innym przypadku wyznaczenie granicy przedmiotowego regionu ma wymiar czysto hipotetyczny.

Powyższe uwagi służą doprecyzowaniu terminu istotnego dla pracy, ale nie stanowią zarzutu, bowiem Autor zarówno podczas dokonywania przeglądu literatury, jak i w kwestionariuszu ankiety, dążąc do określenia obszaru odniesienia w edukacji regionalnej wielokrotnie, zwracał uwagę na te elementy. Także w omówieniu wyników wykazał, że region postrzega przez pryzmat każdego z trzech wskazanych wyżej atrybutów regionu (por. stwierdzenie Autora na s. 137: *Zaledwie, co trzeci gimnazjalista wskazał historię własnego regionu [...] jako jego wartości*),

Pewien niedosyt Recenzenta wiąże się z komentarzem dotyczącym zmiany granic regionu wraz ze zwiększaniem się wieku uczniów, Autor ustalił, że (s. 117) [...] *dla 65% uczniów obszar własnego regionu nie zwiększył się od czasu, gdy byli dziećmi w wieku przedszkolnym, a 28% uczniów wskazało, że obszar ten powiększył się wraz z ich wiekiem*. Uzyskany wynik nie został dokładnie skonfrontowany i przedyskutowany z wynikami innych badaczy. Autor wskazał jedynie na trzy publikacje, w których autorzy (Dudek 2001, Pulinowa 1994, Awramiuk 2009) wykazali, że własny region powiększa się wraz z wiekiem uczniów. Ostatecznie Zygmunt T. Gajowniczek stwierdził jedynie (s. 117), że – *Być może został uchwycony jedynie pewien etap procesu poznawczego*. Także model edukacji regionalnej, zaproponowany w rozdziale 8.2, uważam za mało precyzyjny. Choć zawiera zbiór zaleceń, to w obecnej postaci ma charakter wyłącznie postulatywny. Powinien być m.in. wzbogacony o stosowny schemat

Zauważone w tekście drobne pomyłki i przejęzyczenia nie umniejszają wartości poznawczej i merytorycznej pracy.

Reasumując stwierdzam, że w pracy uzyskano bardzo bogaty materiał informacyjny, często trudny w interpretacji. Autor jednak w logiczny sposób usystematyzował otrzymane wyniki i przedstawił je interesująco, na tle rezultatów uzyskanych przez innych badaczy. Swoje osiągnięcia posumował we wnioskach, poprawnych merytorycznie w stosunku do otrzymanych wyników i w nawiązaniu do postawionych hipotez badawczych.

Konkluzja

Pomimo dyskusyjnych uwag zamieszczonych wyżej uważam, że rozprawa doktorska mgr Zygmunta Tomasza Gajownicza, pt. *Gmina wiejska i miejsko-wiejska w Polsce jako obszar odniesienia w edukacji regionalnej*, jest ciekawym i cennym opracowaniem naukowym szczegółowo przedstawiającym podjętą problematykę, wnoszącym oryginalne wartości poznawcze. Stwierdzam, że praca ta spełnia wymagania *Ustawy o stopniach i tytułach naukowych* (w tym – *Ustawa z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy - Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytułach naukowych oraz o stopniach i tytułach w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw*). Autor wykazał, że potrafi rozwiązać problem naukowy, posiada teoretyczną wiedzę w określonej dziedzinie naukowej oraz posiada umiejętność prowadzenia pracy badawczej. W związku z tym mam zaszczyt przedstawić Wysokiej Radzie Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego wniosek o przyjęcie pracy i dopuszczenie mgr Zygmunta T. Gajownicza do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Zbigniew Redański

Toruń, 25.07.2014 r.